

Arap Edebiyatında Didaktik Şiir ve Cahiliye Dönemi ile İslam'ın İlk Yıllarındaki İzleri

Esranur Uçar
Osman Aydınlı

Öz

Konu ve Amaç: Bu makalede didaktik şiirin, Cahiliye dönemi ile İslamiyet'in ilk günlerinde hangi amaçla ve ne şekilde kullanıldığı konusunda bir karşılaştırmaya gidilmiştir. Nitekim Arap dilinde eş-şi'ru't-ta'limi tabiriyle Türkçede ise öğretici şiir şeklinde karşılık bulan türün Cahiliye dönemiyle İslam'ın ilk yıllarındaki kullanımını, konu bakımından birtakım farklılıklar arz etmektedir. Çalışmada Cahiliye dönemi şairlerinin didaktik şiiri kabilecilik ve savaşçılık yönlerine dair bir araç olarak kullanması yanında, nasihat etme noktasında kullandığı ancak İslamiyet'le birlikte bu özellikler yerine İslam'a teşvik, tebliğ ve Hz. Peygamber hakkında övgüyle bilinçlendirme vurgularının yapıldığına değinilmiştir. Makalede söz konusu şiir türünün, müstakil olarak ortaya çıktığı dönemin öncesinde de var olduğu ve farklı alanlarda çeşitli şekilde kullanıldığı örnekler üzerinden gösterilmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Giriş bölümünde konuyla ilgili kısa bir literatür özeti yapılarak bu çalışmanın farklı yönleri hakkında bilgi verilmiştir. Tarama yönteminin kullanıldığı makalede öncelikle didaktik şiirin ne olduğu ve özelliklerinin neler olduğu özet bilgi halinde sunulmaya çalışılmıştır. Ayrıca didaktik şiirin sözlük ve istilâhî tanımları yapılarak amaç ve gayelerinden, tarihsel seyrinden, adı geçen dönemlerdeki kullanımından, temsilcilerinden ve özelliklerinden bahsedilerek genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Söz konusu dönemler, geniş kapsamlı olmaları sebebiyle konu başlıkları halinde işlenerek ilgili bölümler meşhur şairlerden örneklerle desteklenmiştir.

Bulgular: İki dönemin (Cahiliye ve erken İslamî dönem) didaktik şiir açısından bir karşılaştırması yapıldığında ilk İslam döneminde bu şiir türünün daha öğretici, dini bilgi ve değerleri açıklayıcı, ilme teşvik edici ve övücü dolayısıyla daha anlamlı kullanıldığını ve değer gördüğünü söylemek mümkündür. Netice olarak en parlak dönemini Abbasiler devrinde yaşayan didaktik şiirin, ana temellerinin Cahiliye döneminde atıldığı, Hz. Peygamber döneminde ivme kazandığı görülmektedir. Bahsedilen durumlar göz önünde bulundurulduğunda didaktik şiirin tam manasıyla İslam'ın ilk döneminde anlam kazanmaya başladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Edebiyat, Cahiliye, İslamiyet, Şiir, Didaktik Şiir.

Osman Aydınlı, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Denizli, osman.aydinli@marmara.edu.tr.
Profesör, Osman Aydınlı, University of Pamukkale, Denizli, Türkiye,
osman.aydinli@marmara.edu.tr.

Yüksek Lisans Öğrencisi, Esranur Uçar, Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Denizli,
ucaresra138@gmail.com.

Master's student, Esranur Uçar, University of Pamukkale, Denizli, Türkiye,
ucaresra138@gmail.com.

*This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.
Bu makale en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal yazılımı ile taranmıştır.*

Uçar, Esranur-Aydın, Osman. "Arap Edebiyatında Didaktik Şiir ve Cahiliye Dönemi ile İslam'ın İlk Yıllarındaki İzleri". *Mutalaa* 4/1 (Aralık 2024), 71-86.

ORCID ID: orcid.org/0009-0003-5731-4115

ORCID ID: orcid.org/0000-0001-7370-3143

ROR ID: ror.org/01etz1309

DOI: doi.org/10.5281/zenodo.14582592

Geliş tarihi: 12.12.2024

Kabul tarihi: 24.12.2024

Didactic Poetry in Arabic Literature and its Traces in the Jahiliyyah Period and the First Years of Islam

Abstract

Subject and Purpose: This article aims to compare the use of didactic poetry in the Jahiliyyah period and the early days of Islam. As a matter of fact, the use of the genre, which is called *al-shi'ru't-ta'lîmi* in Arabic and didactic poetry in Turkish, in the Jahiliyyah period and the early years of Islam has some differences in terms of subject matter. In this study, it is emphasized that the poets of the Jahiliyyah period used didactic poetry as a tool for tribalism and warriorism, as well as for preaching, but with Islam, instead of these features, the emphasis was on encouragement to Islam, notification and raising awareness with praise about the Prophet.

Method: In the introduction, a brief summary of the literature on the subject is given and information about the different aspects of this study is given. In the article, in which the survey method is used, first of all, it is tried to present what didactic poetry is and what its characteristics are in summary form. In the study, it is aimed to show through examples that this type of poetry existed before the period in which it emerged independently and that it was used in various ways in different fields. In addition, a general framework has been tried to be drawn by defining the didactic poetry in dictionary and terminology, mentioning its aims and purposes, its historical course, its use in the aforementioned periods, its representatives and its characteristics. Due to their broad scope, the periods in question are treated as subject headings and the relevant sections are supported with examples from famous poets.

Results: Poetry is an important literary element that has a history as old as human history and plays a major role in the transfer of culture between civilizations. "Didactic poetry", a type of poetry that received its systematic name during the Abbasid period but whose existence dates back to pre-millennium BC, has come to the fore at different times of life and in various positions. In terms of the ease of memorization, it was used as a teaching method mostly by scholars in the field of education.

Conclusions: A comparison of the two periods (the Jahiliyyah and the early Islamic period) in terms of didactic poetry reveals that in the early Islamic period, this type of poetry was used and valued in a more meaningful way, as it was more instructive, explanatory of religious knowledge and values, encouraging and praising knowledge. As a result, it is seen that the main foundations of didactic poetry, which experienced its most brilliant period in the Abbasid period, were laid in the Jahiliyya period and gained momentum during the Prophet's era. Considering the aforementioned situations, it can be said that didactic poetry began to gain meaning in the first period of Islam.

Keywords: Literature, Jahiliyyah, Islam, Poetry, Didactic Poetry

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eski bir zamana dayanan şiir, eski medeniyetlerin kültürünü bugüne ve gelecek nesillere ulaştıran önemli bir edebi unsurdur. Yerine göre insanların doğru aktarımında yerine göre ise halkı bilgilendirme ve bilinçlendirme noktasında araç olarak kullanılmıştır. Duyguları aktarmada rol oynadığı gibi bilgi aktarım noktasında da önemli bir konumda olan şiirin bu öğretici türü didaktik şiir olarak adlandırılmıştır.¹ İslamiyet öncesi Cahiliye döneminin de şüphesiz en önemli edebî unsuru şiirdi. İnsanların mensup oldukları soylarıyla övünmeleri ve düşmanlarına fiili savaş açmanın yanı sıra şiirlerle galip gelme mücadelesi, şiirin o günün toplumunun temel yapı taşlarından biri olduğunun bir göstergesidir. Sadece Arap kültüründe değil genel olarak tüm kültürlerde şiir her zaman ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur. Bu durum, şiirin şekil ve içerik bakımından çeşitlenmesine zemin hazırlamıştır. Didaktik şiir de bu çeşitliliğin belirgin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira eğitici olması yönüyle ilim erbabının sıklıkla başvurduğu bir tür olmuştur. Öğretici yönü vesilesiyle didaktik şiir, ilim adamlarının ve

¹ Bk. Abdülazîz 'Atik, *el-Edebü'l-Arabi fi'l-Endelüs* (Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1976), 329.

talebelerin işini kolaylaştıran, sadelik ve kolaylık sağlama yönünden ezberi akıcı hale getirerek akılda kalıcılığını artıran önemli bir şiir türü haline gelmiştir.²

Bu makalede Arap edebiyat tarihinin önemli şiir türlerinden biri olan didaktik şiirin öğreticiliğinin etkisi ele alınmıştır. Cahiliye dönemi ve İslamiyet'in ilk yılları olmak üzere iki dönemin işlendiği çalışmada didaktik şiirin bu iki dönemdeki kullanım amacı ve konusal farklılıklarına dikkat çekilmiştir. Dönem şairlerinden didaktik şiir örnekleri verilerek iki dönemdeki kullanımları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Konuyla ilgili yapılmış olan akademik çalışmalar incelendiğinde görülmektedir ki didaktik şiirin farklı alanlarda ve çeşitli dönemlerdeki rolünün incelendiği birçok makale kaleme alınmıştır. Yapılan çalışmalar konu ve içerik bakımından benzerlik gösterse de Cahiliye dönemiyle İslamiyet'in ilk yıllarını kapsayan dönemde söz konusu şiir türünün konusal farklılıkları üzerinde duran müstakil bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle ulaşılabildiğimiz ilgili çalışmaların benzer ve farklı yönleri değerlendirilecektir.

Kemal Tuzcu, *Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler* (2007): Müellif bu makalede didaktik şiir konusunda detaylı bir inceleme yapmıştır. İlk olarak tarihçesini ele aldığı çalışmada Cahiliye devrindeki didaktik şiir örnekleriyle konuya giriş yapmıştır.³ Bu kısımda verdiği örneklerin ardından didaktik şiirin Cahiliye Dönemi ile Emevî ve Abbasi dönemindeki farklılıklardan bahsetmiştir. Çalışmanın devamında Emevî ve Abbasi dönemindeki didaktik şiirlerden bolca örnekler vermiş ancak İslamiyet'in ilk dönemlerini müstakil olarak ele almamıştır.⁴ Sonraki kısımda Abbasi dönemi üzerinden didaktik şiir konularının detaylı incelemesini yapan yazar, her dönemin farklılıkları üzerinde durmadan didaktik şiirin konuları üzerine yoğunlaşmıştır.⁵

Yusuf Akçakoca, *Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el Lâmiyyetu'l-Ef'âl Örneği"* (2020): Yazar makalede "Arap Dilinde Didaktik Şiirin Temelleri" başlığı altında Cahiliye, İslamiyet, Emevi, Abbasi ve Endülüs dönemlerini incelemiştir.⁶ Ancak dönemlerle ilgili kısa açıklamalar yaparak az sayıda örnek vermekle yetinmiştir. Herhangi bir konu ayırımına gitmeyen yazar, dönemsel incelemesinin ardından didaktik şiir karşılaştırması yaparak *el-Lâmiyyetu'l-Ef'âl* metninin tahlilini ele almıştır.⁷

Halid el-Halbûnî, *eş-Şi'ru't-ta'limî (Başlangıcı, Gelişimi, Özellikleri)* 2006: Müellif bu makalede didaktik şiirin başlangıcı hakkında bilgi vererek söz konusu şiir türünün Hint ve Yunan kültürüne dayandığına dair görüşlerle Abbasi dönemine dayandığı görüşlerine yer vermiştir. Abbasi dönemine kadar olan süreçteki bazı alimlerin beyitlerinden didaktik örnekler göstermiştir. Ardından öğretici şiirin Abbasi dönemindeki gelişim sürecinden bahsetmiştir.⁸ Yazar son olarak da didaktik şiirin özelliklerinden, konularından ve şekilsel

² Kemal Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 47/2 (2007), 169.

³ Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", 148-149.

⁴ Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", 151-155.

⁵ Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", 155-169.

⁶ Yusuf Akçakoca, "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-Ef'âl Örneği", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/2 (2020), 1397-1401.

⁷ Akçakoca, "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-Ef'âl Örneği", 1407-1412.

⁸ Halid Halbûnî, "eş-Şi'ru't-ta'limî (Bidayetühû, Tâtvîruhû, Simâtuhû)", *Mecelletü Câmiatü Dimeşk* 22/4+3 (2006), 88-97.

özelliklerinden bahsederek çalışmasını tamamlamıştır.⁹ Ancak dönemsel farklılık ve gelişimi hakkında herhangi bir tasnifte bulunmamıştır.

İdris Erdem, *eş-Şi'ru't-Ta'limî ve Mulhatu'l-Îrâb Örneği* (2014): Yazar bu çalışmada "Arap Edebiyatında Didaktik Şiirin Tarihçesi ve Örnekleri" başlığı altında Cahiliye dönemindeki şiir formundan bahsetmiş ancak Cahiliye dönemindeki didaktik şiir algısından bahsetmemiştir. Yine aynı başlık altında konuları ve özellikleri bakımından didaktik şiiri incelemiş ancak örneklere yer vermemiştir. Bu kısmın devamında urcûze, kasîde ve manzûmenin tanımlarını ve farklarını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰ Makalenin devamında diğer bir başlıkta didaktik formda Arap dili grameri üzerine yazılan manzum eserlerden örnekler sunmuştur. Son olarak makaleye konu olan *Mulhatu'l-Îrâb* adlı eserden pasajlar vererek konuya örnek olan kısımları gramer ve nazım açısından incelemiştir.¹¹

Sonuç olarak incelenen dört çalışmada da ortak konu didaktik şiir olsa bile ele alınmış ve konu edinme şekilleri farklılık göstermektedir. Ulaşılan çalışmalarda bu makalede ele alınan konuyla benzer başlık ve bölümler bulunsa da söz konusu eserler Cahiliye dönemi ile İslam'ın ilk yıllarındaki didaktik şiirin kullanım amacını ve konusal farklılıklarını müstakil olarak ele almamışlardır.

Bu çalışmanın amacı ise Cahiliye dönemi ile İslam'ın ilk yıllarında didaktik şiirin konularındaki benzerlik ya da farklılıklarıyla kullanım amacının gösterdiği değişimleri ortaya koymaktır. Zira Cahiliye döneminde şiir, savaş unsuru ve propaganda aracı olabilecek bir güce ve konuma sahipti. Kabileciliğin de getirdiği zorlu şartlar sebebiyle insanlar yer, yön ve konum bilgilerine didaktik şairler vasıtasıyla ulaşabilmekteydi. Yine Cahiliye döneminde kabileler hakkında bilgi verme, hangi kabilenin nasıl bir yapıya sahip olduğu gibi hususlarda öğretici şiir ön plana çıkmaktaydı. Ancak İslamiyet'in gelişimiyle didaktik şiirde amaçsal farklılıkların ortaya çıktığı, daha çok tebliğ ve fütuh hareketleriyle Peygamberimiz hakkında bilgilendirme amacıyla şair ve hatiplerin sıklıkla başvurduğu bir tür olarak kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu makalenin, konusu itibarıyla alana ve ilgililerine fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

1. Didaktik (Ta'limî) Şiir

1.1. Sözlük ve İstılahı Anlamları

Didaktik şiir, Arapçada *eş-Şi'ru't-ta'limî* tabiriyle karşılır. Ta'lim kelimesi, cehlin (جهل) zıddı olan "عَلِمَ" mastarından türeyen "عَلِمَ bilmek" fiilinin "تَفْعِيل" babına aktarılmış halidir.¹² "تَعْلِيم" şeklinde, sonuna aldığı nisbet manasına gelen ي harfi ile "تَعْلِيمِي" şeklinde karşımıza çıkmaktadır.¹³ "Didaktik" tabiri modern edebiyata ait bir terim olup bu kavram, klasik Arap edebiyatında beyit ve aruz ölçüsü gibi özellikler göz önünde bulundurulur.

⁹ Halbûnî, "eş-Şi'ru't-ta'limî (Bidayetühû, Tâtvirühû, Simâtuhû)", 97-99.

¹⁰ İdris Erdem, "eş-Şi'ru't-Ta'limî ve Mulhatu'l-Îrâb Örneği", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/39 (2014), 222-227.

¹¹ Erdem, "eş-Şi'ru't-Ta'limî ve Mulhatu'l-Îrâb Örneği", 228-234.

¹² Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 2010), 12/416-417; Ayrıca bk. Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 2.

¹³ Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 2.

urcûze¹⁴, elfiyye¹⁵ ve manzûme¹⁶ gibi terimlerle karşılanabilir. Tüm bu türlerin ortak noktası, insan hayatının her alanında kolaylık ve etkileyiciliğiyle eğitici birer şiir türü olmalarıdır.¹⁷ Bir edebi tür olarak tanım yapılacak olursa didaktik şiir, insanları genel olarak bilimsel, felsefi, dini ve ahlaki açılardan eğitime amacı güden bir şiir türüdür.¹⁸

1.2. Ortaya Çıkışı ve Gayesi

“eş-Şi'ru't-ta'limî” adıyla bilinen didaktik şiirin Araplardan önce eski Hint ve Yunan'da örnekleri görülmekte ve daha çok matematiksel konuların hafızada kolay kalması amacıyla kullanıldığı bilinmektedir.¹⁹ Arap edebiyatında ise ta'limî şiir türünün Emevîlerin son dönemleri ile Abbasilerin ilk dönemlerinde sıradan basit günlük dil çağrışımlarından ziyade işin ehli sayılan edebiyatçılar tarafından kullanıldığı belirtilmektedir. Yine aynı görüşü savunanlara göre bu türün ortaya çıkışında Hint ve Yunan kültürünün payı olsa da temalarının Arap edebiyatına benzerliğinden ötürü Arapların bu türden daha çok etkilendiği belirtilmektedir.²⁰

Öğretici şiir adıyla bilinen bu türün ortaya çıkışındaki bir diğer husus, şiirlerin ezberlenebilir olması ve ezberlenen şeyin akılda daha kalıcı olmasıdır. Bu konuda ünlü dilci ve edebiyatçı Câhız (ö.255/869) görüşünü “Şiir ezberlemek insana daha hoş gelir ve bir kere ezberlenen şiir akılda kalıcı olur” şeklinde beyan eder.²¹ Modern dönem edebiyatçılarından Mustafa Sâdık er-Râfi'î (ö. 1356/1937) ise bu şiir türünü “eş-Şi'ru'l-ilmî” adıyla ele almaktadır. Bu yaklaşımıyla söz konusu şiir türünün sadece dil ve edebiyatla değil, farklı alanlarla da ilgili olabileceğine dikkat çekmektedir. Ona göre didaktik şiirden kasıt, kitap hacmindeki uzun manzumelerdir.²² Şevki Dayf ise Abbasi edebiyatını incelediği eserinde “Mavdüâtun Cedîde (Yeni Konular)” başlığı altında şiirde yapılan yenilikler konusunu ele alarak “Abbasilerin birinci dönemindeki ilmi hayatın ortaya çıkardığı ve daha önceki asırlarda görülmeyen şey didaktik şiirdir” ifadelerini kullanır. Recez bahrinde ise Arap edebiyatında bilinen ilk şiirsel didaktik çalışma olarak İbn Malik'in (ö. 672/1274) Elfiyye'sini gösterir.²³ Buradan da müellifin, didaktik şiirin ortaya çıkış zamanı olarak Abbasilerin birinci dönemine işaret ettiği anlaşılmaktadır.

¹⁴ Eski Araplar'ın “kasid, remel, recez” şeklinde isimlendirdiği belli konulara has kılınan şiir çeşitlerinden biridir. Abbasiler döneminden itibaren ise belagat, sarf-nahiv, tarih, fıkıh ve hadis gibi bilimsel konuların ele alındığı didaktik anlatımında kullanımına başlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Recez”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/509-510.

¹⁵ Öğretimi kolaylaştırmak ve bilgileri ezberde tutmak amacıyla recez bahrinde yazılan 1000 beyitlik manzum eserlere verilen ortak addır. Detaylı bilgi için bk. Abdülhakî Turan, “Elfiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/27-28.

¹⁶ Duygusal boyutu olmayıp sadece vezin ve kafiye unsurları taşıyan didaktik bir şiir türüdür. Kapsamlı bilgi için bk. İsmail Durmuş, “Şiir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/144.

¹⁷ 'Atik, *el-Edebü'l-Arabi fi'l-Endelüs*, 329-330; Erdem, “eş-Şi'ru't-Ta'limî ve Mulhatu'l-İ'râb Örneği”, 222.

¹⁸ Ali Cevâd Gulâm - Kubra Ruvşanfıkr, “eş-Şi'ru't-ta'limî hasâisuhû ve neş'etuhu fi'l-edebi'l-'Arabi”, *Mecelletü'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 14/2 (2007), 48-49; Ahmet Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013), 1.

¹⁹ Tuzcu, “Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler”, 148.

²⁰ Muhammed Mustafa Heddâre, *İtticahatü's-Şi'ri'l-Arabi fi'l-karni's-sani el-hicri* (Kahire: Dârü'l-Ulumi'l-Arabiyye, 1963), 356; Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 6.

²¹ Ebû Osmân Amr b. Bahr Câhız, *Kitâbu'l-hayevân*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut, 1965), 6/284.

²² Mustafa Sadık Râfiî, *Târîhu âdâbi'l-Arab* (Kahire: Hindawi, 2013), 767-770.

²³ Detaylı bilgi için bk. Şevki Dayf, *Tarihü'l-edebi'l-Arabi: el-asrû'l-Abbasi el-evvel* (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 190, Ayrıca bk. Hana Güven, *Abdullah b. Ali Suveydân'ın İbn Mâlik Elfiyesi Üzerine Yaptığı Şerh ve İbn Akil'in Elfiye Şerhi ile Karşılaştırılması* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 4.

Modern Arap edebiyatının öncülerinden olan Taha Hüseyin (ö. 1973), ta'limî şiirin edebi bir kaygı taşımadığını, özellikle Abbasi dönemi gibi medeni hayata geçişin olduğu dönemlerde ortaya çıkıp yaygınlaştığını belirtmiştir.²⁴ Bu düşüncesini de bilgilerin, nesir şeklinde yazıya geçirilmesinden daha kolay olmasıyla gerekçelendirmiştir. Konunun uzman araştırmacıları akılda kalıcı, kalpte etkili olarak ifade ettikleri didaktik şiir türünün üç dönemde gelişerek şekillendiğini beyan etmişlerdir. Bunlar, “Başlangıç Dönemi” olarak adlandırılan ve hicri ikinci yüzyılın ortasına tekabül eden dönem, İbn Hâcib (ö. 646/1248) ve İbn Malik gibi önemli şahsiyetlerin yer aldığı hicri dördüncü yüzyılda başlayan ve hicri yedinci yüzyıla kadar devam eden ve manzum eser türünde tarihin en parlak döneminin yaşandığı “Gelişme Dönemi”, son olarak da hicri on birinci asırda başlayan “İstikrar Dönemi”dir.²⁵

Tüm bu değerlendirme ve görüşler ışığında bu şiir türünün ortaya çıkması ve yayılmasında birtakım sebeplerin etkin olduğu söylenebilir. Bu sebeplerin en önemlileri arasında; ortaya çıktığı dönemde insanlar nezdinde şiirin önemli bir yerinin olması, şiir ezberlemenin nesir yazmaktan daha kolay olması, ciltlerce yazılan sayfalar yerine konuları özetle sunabilmesi ve ezber sayesinde akılda daha kalıcı olması gibi etkenler zikredilebilir. Emevîler ile başlayan, Abbasiler döneminde gelişen eğitim kurumları ve tedvin faaliyetlerinin gelişmesi de didaktik şiirin yaygınlaşmasını etkileyen faktörler arasındadır.²⁶

1.3. Didaktik Şiirin Özellikleri

Didaktik şiiri diğer şiir türlerinden ayıran en önemli husus, ezberlenebilir ve öğretici olmasıdır. Hakkında tartışmalar bulunsa da öğreticilik yönünden en faydalı şiir türünün didaktik şiir olduğu söylenebilir. Akılda kalıcı olması için bahirlerinin sayısının ve nazım şeklinin de farklılıklar göstermesi didaktik şiiri diğer şiir türlerinden ayıran önemli bir husustur. Bu tür farklılıklar, konuşma havasında geçen anlatımı süreç içerisinde bilimsel kaynak haline getirmiştir. Yine ciltler halinde yazılan eserleri muhtasar halde sunarak daha kolay ve anlaşılır hale getirmesi diğer önemli özelliklerinden biridir. Özellikle İslamiyet'ten sonra Kur'an'ı anlamak için sarf nahiv gibi gramer konularına başvuran araştırmacılar didaktik şiirden büyük ölçüde faydalanmışlardır.²⁷

Didaktik şiirin işlediği konular başta tarih, fıkıh ve dil ilimleri olarak sıralanabilir. Ancak bakıldığında konu sahası fen, sosyal, sağlık gibi pozitif bilimlere kadar uzanır. Genel olarak en çok kullanıldığı konular ise ahlak, akaid, siyer, ilim ve sanat olarak çeşitlendirilebilir.²⁸ İçerik olarak bakıldığında didaktik şiirlerde genel olarak hamdele, salvele ile başlayan mukaddime ve öğüt verme şeklinde bitirilen hatime kısmı öne çıkar. Yazar son kısımda hem nasihat vererek hem de dua ve niyazda bulunarak aktarımını

²⁴ Tâhâ Hüseyin, *Hadîşü'l-erbi'â'* (Kahire: Dâru'l-Meârif, 1957), 2/540.

²⁵ Güven, *Abdullah b. Ali Suveydân'ın İbn Mâlik Elfiyesi Üzerine Yaptığı Şerh ve İbn Akîl'in Elfiye Şerhi ile Karşılaştırılması*, 5-6.

²⁶ Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 9.

²⁷ Ahmet Sen, “A Didactic Poetry about Arûd: Yûsuf al-Nabhâni's Nazmu Evzâni'l-Buhur fi Medhi'r-Rasûl = Arûza Dair Didaktik Bir Manzûme: Yusuf en-Nebhâni'nin Nazmu Evzâni'l-Buhûr fi Medhi'r-Rasûl'ü”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2021), 682; Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 9.

²⁸ Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 61; Erdem, “eş-Şi'ru't-Ta'limî ve Mulhatu'l-İ'râb Örneği”, 223.

tamamlar. Konusal içerik olarak dini ilimlerde manzume tarzında yazılan didaktik şiir, nahiv gibi dil ilimlerini binlik beyitler halinde elfiyye türü anlatımlarla işlemiştir.²⁹

Cahiliye dönemi ile hicretin ilk asrını kapsayan süreçte en yaygın şiir türleri aruz bahirlerinden olan recez ve kasidedir.³⁰ Didaktik tarzda yazılan şiirler aruz bahrinde yazılmıştır. Bahirlerin niceliği farklılık gösterse de genel olarak recez bahri kullanılmıştır. Amacı öğretici bilgi vermek olan didaktik şiirde belagat unsurlarına pek rastlanmamaktadır. Ancak gerekli görülen yerlerde cinas, takdim-tehir, tıbâk gibi sanatlarla baş vurulduğu söylenebilir.³¹

2. Dönemlere Göre Didaktik Şiir

Bu kısımda, kullanım ve konu bakımından farkları işlenen Cahiliye dönemindeki didaktik şiir ile İslâmiyet'in ilk zamanlarında kullanılan didaktik şiirin tezahürü ele alınmaya çalışılacaktır.

2.1. Cahiliye Dönemi

Şiir, bulunduğu her toplumun karakteristik özellikleri ve toplumsal hafızasının bir tezahürüdür. Propaganda ve iletişim aracı olması yönüyle şiir, İslam öncesi Arap halkı için önemli bir yere sahipti. Zira halk, şiir ve şairleri yoluyla rekabete girerek birbirlerine üstünlük kuruyorlardı. Şiirlerle övünç kaynağı olarak gördükleri şeyleri yüceltiyor, muhaliflerini de yine şiir yoluyla küçük düşürüyorlardı.³² Özellikle kabileciliğin yaygın olduğu Cahiliye toplumunda taraflar arası savaşların şiirle başlayıp kılıçla devam etmesi şiirin toplumdaki yerinin ne denli önemli bir husus olduğunu göstermektedir.³³ Bu durumun tezahürü olarak edebi zevki yüksek olan Cahiliye halkının şiirlerinin başlıca konusu da savaş ve kahramanlık olmuştur.³⁴ Arap edebiyatçıları da araştırmalarını bu konular etrafında çerçevlendirmişlerdir. İslamiyet'in ilk asrını da kapsayan süreçte Cahiliye şiirine olan ilginin kaynağı, şairlerin savaşçı ve öğretici tarafı sebebiyle hem dini öğreti merakı hem de milli tarih bilinci aşılması olarak belirtilir.³⁵ Nitekim bu konuya İbn Abbas'ın (ö. 68/ 687) şu sözü ile delil gösterilebilir: “Allah'ın kitabından bir şeyler okuyup anlamadığınızda onu Arap şiirlerinde arayınız. Çünkü şiir, Arapların divanıdır.”³⁶ Burada asıl vurgulanmak istenen, şiirin bir Arap kültür hazinesi olmasından ziyade Cahiliye şiirine duyulan ilginin milli tarih şuuru olduğudur. Taha Hüseyin, Batılı oryantalistlerin Cahiliye şiirinin tarihselliğine karşı şüpheci yaklaşım ve reddiyelerini ele aldığı *Fi's'ş'i'l-*

²⁹ Fatih Yediyıldız, *Arapça Öğretiminde Nazım geleneği ve İbn Mu'ti'nin Elfiyye'si* (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020), 85, Ayrıca bk. 'Atik, *el-Edebü'l-Arabi fi'l-Endelüs*, 329.

³⁰ Belli bir amaç üzerine söylenen uzun formdaki şiir türüdür. Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Elmalı, “Kaside”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/562-564.

³¹ Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 246-252.

³² Fetullah Yener, *Hicri VII. Asra Kadar Arap Dilbilimcilerinde Mecaz ve Kinaye* (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018), 14-15.

³³ İsmail Güleç, “İslam'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler”, *Dini Yayınlar Kongresi*, (2014), 259; Yener, *Hicri VII. Asra Kadar Arap Dilbilimcilerinde Mecaz ve Kinaye*, 15.

³⁴ Güleç, “İslam'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler”, 259.

³⁵ Esra Demir, *Cahiliye Şairlerinden Amr b. Külsüm ve Muallakasındaki Başlıca Edebi Unsurlar* (Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023), 28-29.

³⁶ Ebû Ali el-Hasen İbn Reşîk Kayrevânî, *el-Umde fi sınaatü's-şiir ve nakd* (Beyrut, 1402), 1/30. Ayrıca bk. Mehmet Yalar, “Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/2 (2008), 96; Demir, *Cahiliye Şairlerinden Amr b. Külsüm ve Muallakasındaki Başlıca Edebi Unsurlar*, 28-29.

câhili adlı eserinde bu konuyu işleyerek bu görüşe katılmamıştır.³⁷ Ancak mevcut reddiye ve karşıtlıklara rağmen Arap şiirinin Cahiliye döneminin kültürel ve sosyal ayırt edici unsuru olduğu hususu inkar edilemez bir hakikattir. Zira şiir, dönemin ilim, ahlak gibi konularda başvurulan bir bilgi kaynağı, aynı zamanda savaş ve benzeri durumlarda bir coşku ve heyecan aşılama aracı konumundadır.³⁸ İnsanlar, kabilelerinde şair yetiştiğinde bunu bir övünç kaynağı olarak görmüş, şiirin tarihi yönünün yanı sıra sosyolojik ve politik tarafını da ön planda tutmuşlardır. Öyle ki bir şair yeri geldiğinde savaşçı yeri geldiğinde koruyucu kalkan olmuş ve siyasi bir kimliğe bürünmüştür.³⁹

Cahiliye döneminde şiirle ilgili konu olarak öne çıkan husus, Arap şairlerinin derin düşünce ve hayal gücünün yanında hayata dair tecrübe ve bilgilerini didaktik bir tarzda aktarmalarıdır.⁴⁰ Yani didaktik şiirin ilk örneklerine Cahiliye döneminde rastlanıldığı söylenebilir. Nitekim insanlar hayata dair nasihatlerinden coğrafi bilgilere kadar her konuda aktarımlarını şiir vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdir. Örneğin dönemin şairlerinden el-Ahnes b. Şihâb et-Taglebî, şiirinde Arap kabilelerinin yaşadıkları yerler hakkında bilgi vermiş ve bunu yaparken de coğrafi bilgi aktarımı gerçekleştirmiştir. Örneğin şair şu mısralarıyla Bekr b. Vâil ve Temîm boylarının hayat sürdüğü yerlerden bahseder⁴¹:

و بكر لها ظهر العراق و إن تشاء يحل دوقما من اليمامة حاجب
و صارت تميم بين قف و رملة لها من حبال متأى و مذهب

Irak'ın üst bölgesi Bekr kabilesindedir. Onlar isterlerse el-Yemâme ile aralarına koruyucu bir engel girer.

*Temîm ise kum tepeleri arasındadır. Uzak kum tepelerinin arasında düşmandan kaçmak için yolları vardır.*⁴²

MS. 250 yıllarında Cedîs ve Tasm kabileleri arasında tasvip edilmeyen bir olayın⁴³ meydana gelmesiyle mağdur olan eş-Şümûs Ufeyra bnt. Affâr adlı kadın, mensubu olduğu Cedîs kabilesinin nasıl bir topluluk olduğunu ve onlara olan öfkesini şu şekilde didaktik bir üslupla dile getirmiştir⁴⁴

³⁷ Fuad Sezgin, *Tarihü't-türasi'l-Arabi [GAS]: ulümü'l-Kur'an ve'l-hadis*, çev. Mahmud Fehmî Hicâzi (Riyad: Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411), 2/1, 31; Yalar, "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi", 97.

³⁸ Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe Dineverî, *eş-Şi'r ve 'ş-şuarâ*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Kahire: Daru'l-Hadîs, 2002), 1/65. Ayrıca bk. Demir, *Cahiliye Şairlerinden Amr b. Külsüm ve Muallakasındaki Başlıca Edebi Unsurlar*, 29-30.

³⁹ Corcî Zeydan, *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye* (Kahire: Hindawi, 2013), 84; Demir, *Cahiliye Şairlerinden Amr b. Külsüm ve Muallakasındaki Başlıca Edebi Unsurlar*, 30.

⁴⁰ Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 34.

⁴¹ Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", 148-149.

⁴² Mufaddal b. Muhammed Dâbbî, *el-Mufaddaliyyat*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Abdusselâm Muhammed Harun (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 205.

⁴³ Cedîs ve Tasm adındaki iki kabilenin arasında eş-Şümûs Ufeyra bnt. Affâr adındaki kadına yapılan uygunsuz eziyet sebebiyle bir tartışma yaşanmıştır. eş-Şümûs başına gelen olaydan sonra Cedîs kabilesine olan öfkesini dile getirmek için onların ne denli kötü bir topluluk olduğunu didaktik mısralar halinde dile getirmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, thk. Ömer Abdusselam (Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-'Arabi, 1997), 1/321-322. Ayrıca bk. Tuzcu, "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler", 148.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târîh*, 1/322.

لَا أَحَدًا أَذَلُّ مِنِّي جَدِيسٌ أَهَكَذَا يُفْعَلُ بِالْعَرُوسِ
بِرِضَايَ بِنَايَ لِقَوْمِ حُرِّ أَهَدَى وَقَدْ أَعْطَى وَسِيقَ الْمَهْرِ
لَاخُذَةَ الْمَأْمُوتِ كَذَا لِنَفْسِهِ خَيْرٌ مِنِّي أَنْ يُفْعَلَ ذَا بَعْرِيسِهِ

Cedis'ten daha aşağılık bir kavim yoktur, böylesi yapılır mı geline?

Mehri verilmiş olan için, hür olan kavmim buna razı gelir mi?

Buna razı olanların canının alınması, gelinin başına gelenlerden daha hayırlıdır.

Bu dönemde şiir denince akla gelen kavramlardan biri de “ع ل ق” kökünden türeyen, asılmış (şiirler) anlamına gelen “معلقات” (muallakat) sözcüğüdür.⁴⁵ Terimsel olarak bakıldığında muallaka, Cahiliye devrinde güçlü belagatiyle Kabe duvarına asılmayı hak eden yedi kasideye verilen isimdir.⁴⁶ Muallakat için “es-seb‘u’t-tivâl”, “seb‘iyyât” gibi isimlerin kullanıldığı göz önünde bulundurulduğunda bu terimin yedi şair/yedi kasideyi karşılayan bir kavram olduğu görülmektedir. Bu yedi şair, muallaka terimini ilk kez kullanan İbn Ebü'l Hattab adıyla bilinen Ebu Zeyd el-Kureşî'nin (ö. 4./10. yüzyıl [?]) *Cemheretü eş-âri'l-Arab* isimli eserinde⁴⁷ şu şekilde zikredilmektedir: “İmruülkays b. Hucr, Lebîd b. Rebîa, Hâris b. Hillize, Amr b. Külsüm, Tarafe b. Abd, Züheyr b. Ebü Sülmâ ve Antere.”⁴⁸

Cahiliye devrinde didaktik şiir türüne örnek olarak zikredilen isimlerden Züheyr b. Ebü Sülmâ, şiirlerinde genel olarak övgü, zühd ve hikmet gibi konuları işleyerek hayata dair tecrübelerini didaktik bir tarzla aktarmıştır. Şu beyitler de onun didaktik tarzdaki şiirlerine örnek olarak gösterilebilir:⁴⁹

وَمَنْ يَجْعَلُ الْمَعْرُوفَ مِنْ دُونِ عَرْضَهُ يَفْرَهُ وَمَنْ لَا يَتَّقِ الشُّمَّ يَشْتُمُ
وَمَنْ يَوْفٍ لَا يَذُمَّ وَمَنْ يَهْدِ قَلْبَهُ إِلَى مُطْمَئِنِّ لِلَّيْلِ لَا يَتَجَمَّمُ

Her kim namusunu korumak için iyilik yaparsa onu korumuş olur, kim de yerilmekten korkmazsa o kişi yerilir.

Sözünü yerine getiren kimse kınanmaz, kalbindeki iyiliğe yol açanın da içinde dışında kötülük olmaz.

Dönemin şairlerinden olan Adiy b. Zeyd (ö.590), hayatın kendisine yaşattıklarından yola çıkarak tecrübelerini, hayatın insana neler getirdiği, insan ilişkilerinde davranış ve

⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/261. Ayrıca bk. Demir, *Cahiliye Şairlerinden Amr b. Külsüm ve Muallakasındaki Başlıca Edebi Unsurlar*, 35.

⁴⁶ Demir, *Cahiliye Şairlerinden Amr b. Külsüm ve Muallakasındaki Başlıca Edebi Unsurlar*, 36.

⁴⁷ Bk. İbn Ebü'l-Hattâb Ebü Zeyd Kureşî, *Cemheretü eş-âri'l-Arab*, thk. Ali Muhammed Becâdî (Kahire: Nehdatü Mısır, 1981), 111-113.

⁴⁸ Demir, *Cahiliye Şairlerinden Amr b. Külsüm ve Muallakasındaki Başlıca Edebi Unsurlar*, 37.

⁴⁹ Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 35-36.

tutumların nasıl olması gerektiği gibi konularda didaktik bir tarzla uyarı niteliğinde şiirini kaleme almıştır:⁵⁰

كَفَى زَجْرًا لِلْمَرَّةِ أَيَّامُ دَهْرِهِ	تَرْوُخٌ لِّهِ بِالْوَاعِظَاتِ وَ تَغْتَدِي
بَلِيثٌ وَ أَبْلِيثُ الرَّجَالِ وَ أَصْبَحَتْ	سِنُونُ طِوَالٍ قَدْ أَتَتْ قَبْلَ مَوْلَدِي
فَإِذَا أَنْبَدَعُ مِنْ خَوَادِثِ تَغْتَرِي	زُجَالًا عَرَّتْ مِنْ مَثَلِ بُؤْسِ وَ أَسْعَدِ
فَنَفْسِكَ فَاحْفَظْهَا عَنِ الْغِيِّ وَالرَّدَى	مَتَى تَغْوَهَا يَغْوِ الْغَدِي بِكَ يَهْتَدِي

Geçip giden günler kişiye öğüt olarak yeter, akıp gittikçe ona öğütler verirler.

Ben imtihan olundum ve herkes benimle imtihan edildi, uzun seneler geldi geçti,

Bunları yaşayanların ilki değilim, ben yokken de birçok sene gelip geçti.

Nefsini sapkınlık ve ölümden koru, bil ki sen yoldan çıktığında sana uyan da yoldan çıkar.

Cahiliye dönemi denince akla ilk gelen isimlerden olan Kus b. Sa'ide⁵¹ (ö. 600) Ukaz'da devesinin üzerinde irşad ettiği birlik, beraberlik ve tevhid temalı hutbesinin ardından didaktik şiire örnek teşkil eden şu mısraları aktarmıştır:⁵²

فِي الْأَهْيَيْنِ الْأَوْلِيَيْنِ	مِنَ الْقُرُونِ لَنَا بَصَائِرُ
لَنَا رَأْيٌ مِمَّا وَارِدًا	لِلْمَقُوتِ لَيْسَ لَهَا مَصَادِرُ
وَرَأْيٌ قَدْ قَوْمِي نَحْوَهَا	يَسْمَعِي الْأَصَاغِرِ وَالْأَكْبَارِ
لَا يَرْجِعُ الْمَاضِي إِلَى	وَلَا مِنَ الْبَاقِينَ غَابِرِ
أَيَقْنَتِ أَيْ لَا مَحَالَةَ	حَيْثُ صَارَ الْقَوْمُ صَائِرِ

Geçip gidenlerden bizlere ibretler vardır,

Ansızın geliveren ölümleri gördüğümde;

Küçüğüyle büyüğüyle kavmimin de oraya gittiğini gördüm.

Geçmiş geri dönmez, kalanları da ebedi kalmaz.

O vakit anladım ki muhakkak ben de onların gittiği yere gideceğim.

2.2. İslam'ın İlk Dönemleri

İslam, kâinatı ve hayatı önemseyen, insana değer veren bir dindir. Ahiret hayatı ile dünya hayatını birbirinden ayırmadan birleştirici bir şekilde sunar. Kâinatın ahengini, dünya

⁵⁰ Kureşî, *Cemheretü eş 'âri'l-'Arab*, 232. Ayrıca bk. Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 37.

⁵¹ Hayatı hakkında pek fazla bilgi bulunmayan fakat Peygamberimizin kendisini dinlediği bilinen, Hanifler arasında adı geçen hatip ve şairdir. Detaylı bilgi için bk. Mehmet Ali Kapar, "Kus b. Sa'ide", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/460.

⁵² Ahmed Hasan Zeyyât, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî* (Beyrût: Dâru'l-Marife, 1993), 20; Akçakoca, "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-Ef'âl Örneği", 1398.

zevklerine düşmeden en güzel yolla aktarmaya çalışır. İslam dini insanın yaratılışını, dünyanın düzeni ve varoluşunu ihtişamlı bir şekilde tasavvur eder. Bunu yaparken de sanata başvurur. Sanat, İslam'ın önemsedığı; hayır-şer, fayda-zarar, edep-ahlak gibi kaideli konularda ön plana çıkan bir tasavvur biçimidir.⁵³ İslam bu tarz konularda insanlara bilgi vermek ve öğretmek amacıyla sanatın önemli kollarından olan şiire başvurur. Sınırlarını koruduğu ve Cahiliye döneminde olduğu gibi ahlaki değerleri aşmadığı müddetçe dini olmayan farklı konularda da şiirlerin yazılmasına müsaade edilmiştir.

İslamiyet'in hızla yayılışıyla Müslümanların farklı coğrafyalarda tebliğ ve fütuhât hareketlerine başlaması şiiri geri plana iten bir durum gibi gözükmektedir. Ancak İslam dönemindeki şair sahabe sayısının altı yüze yakın olduğu göz önünde bulundurulduğunda ise şiirin hayatlarındaki varlığını aktif şekilde sürdürdüğü söylenebilir.⁵⁴ Çünkü şiir, Cahiliye döneminden beri yaygın kullanılan önemli bir iletişim aracı konumundaydı. Nitekim bu konuda, şiire önem veren ve teşvik eden çalışmalar yürüten Hz. Ömer'in şiirin önemine dikkat çekmek için onun en eski bilgi kaynağı olduğunu vurgulaması bunun göstergesidir.⁵⁵ Peygamberimizin de şiirle ilgili olumlu yaklaşım ve teşvikleri ile şiirin kendisine yeni bir çehre kazandırmış olduğu söylenebilir. Zira Arap edebiyat tarihinin önemli isimleri olan meşhur üç şair⁵⁶ Kâ'b b. Mâlik (ö. 50/670), Hassân b. Sâbit (ö. 60/680 [?]) ve Abdullah b. Revâha (ö. 8/629) kasideleriyle Peygamberimizin övgüsüne mazhar olmuşlardır. Yine ilk halifelerin de şiirle uğraşan kimseler olması şiirin bu dönemde kendisini diri tutmaya çalıştığı bir kanıttır. Bu dönemde şiirin, özellikle de didaktik şiirin önemi, Kur'an ve hadisleri gramer noktasında anlamak ve çözmek için kullanılması olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵⁷

Cahiliye devrinde daha çok hayat tecrübesi ve öğüt niteliğinde kendini gösteren didaktik şiir, Arap-İslam toplumunda her ne kadar geri planda kaldı gibi gözükse de teşvik ve tebliğ faaliyetlerinde kullanılması sayesinde daha fazla ön plana çıkmıştır. Cahiliye devrinde daha çok nasihat ve ders verme, coğrafi konum bilgisi aktarma gibi hususları konu edinen didaktik şiir, İslam'ın gelişiyle tam anlamıyla öğretici formda kendini göstermiştir. Çünkü tebliğ faaliyetleri yapılırken Hz. Ömer ve Hz. Ali gibi önemli isimler şiir yoluyla ilim talep edilmesi, kötü davranışlardan ve şirkten uzak durulması gibi konularda tebliğlerde bulunmuşlardır. Allah'ı, Peygamberi, Kur'an'ı ve Müslümanları doğru bir şekilde anlatan ve onlara övgüyü de içeren şiirler söylenmesi teşvik edilmiştir. Bunları yaparken de insanlara öğretici bir üslupla aktarmalarıyla didaktik şiirin gelişmesine ve daha ileriye taşınmasına öncülük etmişlerdir.⁵⁸ Hatta Hz. Ali'nin ilim konusunda verdiği öğütleri

⁵³ İbrahim Sarmış, "İslam'ın Şiire Bakışı", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Nisan 1990), 133-135.

⁵⁴ Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 41.

⁵⁵ Nihad M. Çetin, "Arap (Yazı)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/287; Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 41.

⁵⁶ Peygamberimizin meşhur şairleri olarak bilinen üç ismin de farklı yönleriyle ve şiirleriyle O'nun övgüsüne mazhar oldukları bilinmektedir. Detaylı bilgi için bk. Sargon Erdem - Hulusi Kılıç, "Abdullah b. Revâha", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/129; Hüseyin Elmalı, "Hassân b. Sâbit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/129; M. Yaşar Kandemir, "Kâ'b b. Mâlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/5.

⁵⁷ Çetin, "Arap", 3/287.

⁵⁸ Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 42.

didaktik şiir tarzında aktarması bir kanıt niteliğindedir. Bu konuda örnek olarak şu beyitler verilebilir.⁵⁹

وإن أتيت بجمود من ذوي نسب فإن نسبتنا جمود وعلينا
وففز بعلم والتطلب به بدا فالتباس موتي وأهل العلم أحياء

Eğer iyiliği soylu birinden getireceksen, zaten bizim soyumuz cömerttir ve yücedir,

İlimle kurtuluşa ermeye bak ve onun yerine bir şey arama. Zira ilim ehli yaşarken insanlar ölüdür.

Dönemin şairlerinden olan Abde b. et-Tabib'in oğluna verdiği öğütler de didaktik şiire örnek dizeler olarak şu şekildedir:⁶⁰

أوصيكم بثقى الألبه فإتته يعطى الرغائب من يشاء و يمنغ
وبير والديكم وطاعة أمره إن البير من البين الأظوغ

Size Allah'tan korkmanızı nasihat ediyorum, çünkü O dilediğine iyiliğinden verir, dilediğini de iyiliğinden meneder,

Size ana babanıza iyilik ve itaatte olmanızı tavsiye ediyorum, en itaatkâr evlat, en iyilik sahibi olanıdır.

Kâ'b b. Mâlik, Uhud savaşında Peygamberimize ve Müslümanlara hiciv yoluyla kötü sözler sarf edenlere karşı hem Peygamberimizi övmüş hem de onun sözünün üstüne söz söylenmesinin uygun olmadığını, söylediklerinin araştırılmasına gerek duyulmadığını, inananlar için Peygamberimizin sözlerinin asıl olduğunu⁶¹ didaktik bir üslupla kasidesinde şu beyitlerle kaleme almıştır:⁶²

وفينا رسول الله نبيع أمره إذا قال فينا القول لا تطمع

İçimizde emrine itaat ettiğimiz Allah'ın elçisi vardır. Bize bir söz söylediğinde onun ardına düşmeyiz, sorgulamayız (hemen yerine getiririz).

Dönemin kahramanlık konulu şiirleriyle tanınan şairi Abbâs b. Mirdâs (ö.? /?)⁶³ Huneyn savaşı sırasında yazdığı beyitlerinde Peygamberimizin hak ile gönderilen son peygamber

⁵⁹ Detaylı bilgi için bk. Ebû Abdullah Muhammed b İdris b Abbas Şâfî, *Divan*, nşr. Na'im Zarzûr (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984). Ayrıca bk. Akçakoca, "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-Ef'âl Örneği".1399.

⁶⁰ Dâbbî, *el-Mufaddaliyyat*, 146; Abdülhadioğlu, *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*, 43.

⁶¹ Ebubekir Matpan, "Sadru'l-İslâm Dönemi Şiirlerinde Tevhit ve Hz. Peygamber Teması", *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 259.

⁶² Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî (Beirut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 3/95. Ayrıca bk. Matpan, "Sadru'l-İslâm Dönemi Şiirlerinde Tevhit ve Hz. Peygamber Teması", 259.

⁶³ Hayatı ve ölümü hakkında pek bilgi bulunmayan, Sadru'l İslam döneminin kahramanlık konulu şiirlerini yazan şairdir. Detaylı bilgi için bk. Mustafa Fayda, "Abbas b. Mirdâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/27.

olduğunu, tek doğru yolun da onun yolu olduğunu şu dizelerde didaktik şiir formunda anlatmıştır.⁶⁴

ياخاتم النبأء إنا لك مُرسَلٌ بالحقِّ كلُّ هُدَى السبيل هُـداك
إنَّا لآلهةٌ بـنى عليك محبة في خلقه و محمداً سمّاك

Ey Peygamberlerin sonuncusu, sen hak üzere gönderildin, tüm doğru yollar senin gösterdiğindir.

Allah, yarattıklarında sana karşı bir muhabbet meydana getirmiş ve seni Muhammed adıyla isimlendirmiştir.

Lebîd b. Rebîa⁶⁵ (ö. 40 veya 41/660 veya 661) insanlara hitap niteliğinde kaleme aldığı şiirin bir bölümünde Allah dışındaki her şeyin yok olacağını, verilen nimetlere aldanılmaması gerektiğini ders verir nitelikte didaktik bir üslupla aktarmıştır.

الأكلُ شئى ما خلا الله باطلٌ وكلُّ نعيمٍ لا محالةٌ زائلٌ

*Biliniz ki Allah'ın dışında her şey yok olacaktır ve her nimetin yok olması kaçınılmazdır.*⁶⁶

Sonuç

Didaktik şiirin her ne kadar Abbasi döneminde ortaya çıktığı ve geliştiği ifade edilirse de aslında Cahiliye devrinden -İslam'ın ilk günleri de dahil- günümüze kadar farklı alanlarda ve konularda kendini gösteren bir şiir türü olduğu anlaşılmaktadır. Araştırmacılar ve dilbilimciler tarafından didaktik şiirin ne olduğu ve bir şiir türü sayılıp sayılmayacağı hakkında farklı görüşler ortaya atılmıştır. Zira dönemlere göre bu şiir türünün kullanım şekli, konuları ve amacı farklılık göstermiştir.

Cahiliye devri, insanların atışmalarını, kavgalarını ve hatta savaşlarını şiir yoluyla gerçekleştirdiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Didaktik şiir, kabileciliğin de yaygın olması sebebiyle insanların coğrafi bilgilere hâkim olması gerektiği, sürekli atışma ortamlarında karşı tarafa nasıl cevap verileceği gibi durumlarda ön planda olmuştur. Nitekim insanlar bilgi verirken, nasihat ederken hatta vasiyet tarzındaki öğütlerini gelecek nesillere aktarırken didaktik şiir yoluyla amaçlarını gerçekleştirmişlerdir.

İslamiyet'in gelişi ve ilk zamanlarında ise şiirin geri plana düşmesi hatta yasaklanması beklenirken daha fazla kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Çünkü toplum şiir toplumuydu ve İslam'ı yaymak amacıyla başlatılan tebliğ ve teşvik faaliyetleri şiir yoluyla, özellikle de didaktik şiirle gerçekleşmekteydi. İslam'ın sanata verdiği değer ve

⁶⁴ Abbas b. Mirdâs, *Divânü'l-Abbâs b. Mirdâs*, thk. Yahya Cübürî (Dimaşk: Müessesetü'r-Risale, 1991), 122. Ayrıca bk. Matpan, "Sadru'l-İslâm Dönemi Şiirlerinde Tevhit ve Hz. Peygamber Teması", 259.

⁶⁵ Lebîd b. Rebîa, ilgili kısımda örnek olarak verilen şiirin baştaki beytiyle (*Biliniz ki Allah'ın dışında her şey yok olacaktır*) Peygamberimizden övgü ve takdir kazanmış muhadram muallaka şairidir. Geniş bilgi için bk. Süleyman Tülücü, "Lebîd b. Rebîa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/122; Matpan, "Sadru'l-İslâm Dönemi Şiirlerinde Tevhit ve Hz. Peygamber Teması", 255.

⁶⁶ Lebîd b. Rebîa Ebû Âkîl, *Divân Lebîd b. Rebîa* (Beyrut: Dâr Sâdir, ts.), 132.

Peygamberimizin bu konudaki müspet yaklaşımları, önde gelen sahabelerin şairlik vasıflarının bulunması gibi durumlar şiire karşı olan tutumu oldukça müspet bir noktaya taşımıştır. Didaktik şiir açısından ivme kazanılan aşama ise Kur'an'ı anlamak için sarf-nahiv gibi dil ilimlerine yönelimin artması, *elfiyye* adı verilen didaktik nahiv manzumelerinin çoğalması ve eğitimde kaynak olarak kullanılması olmuştur. Ezberlenebilir olması, bilgileri özet halinde sunması gibi kolaylaştırıcı unsurlar da İslamiyet'in ilk zamanlarında didaktik şiiri ön plana çıkaran hususlardandır. Bu yönüyle didaktik şiir ilk İslam devrinde ilmî yönüyle daha fazla kendisini gösterme fırsatı bulmuştur.

İki dönemin (Cahiliye ve erken İslamî dönem) didaktik şiir açısından bir karşılaştırması yapıldığında ilk İslam döneminde bu şiir türünün daha öğretici, dini bilgi ve değerleri açıklayıcı, ilme teşvik edici ve övücü dolayısıyla daha anlamlı kullanıldığını ve değer gördüğünü söylemek mümkündür. Netice olarak en parlak dönemini Abbasiler devrinde yaşayan didaktik şiirin, ana temellerinin Cahiliye döneminde atıldığı, Hz. Peygamber döneminde ivme kazandığı görülmektedir. Bahsedilen durumlar göz önünde bulundurulduğunda didaktik şiirin tam manasıyla İslam'ın ilk döneminde anlam kazanmaya başladığı söylenebilir. Ele alınan şiir türünün konu ve saha genişliği dikkate alındığında her iki dönemde de farklı ve benzer şekillerde fayda sağladığı görülmektedir. Şiir türleri arasında ilme ve eğitime en çok katkısı olan şiir türü olması da onu diğer şiir çeşitlerinden ayıran bir unsur olmuştur.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Esranur UÇAR, Osman AYDINLI

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Yazar Katkıları / Author Contributions

Çalışmanın Tasarlanması / Designing the Study: Esranur Uçar / Author (%60), Osman Aydınlı / Author (%40)

Veri Toplanması / Data Collection: Esranur Uçar / Author (%70), Osman Aydınlı / Author (%30)

Veri Analizi / Data Analysis: Esranur Uçar / Author (%50), Osman Aydınlı / Author (%50)

Makalenin Yazımı / Writing the Article: Esranur Uçar / Author (%60), Osman Aydınlı / Author (%40)

Makale Gönderimi ve Revizyonu / Article Submission and Revision: Esranur Uçar / Author (%60), Osman Aydınlı / Author (%40)

Kaynakça

- Abdülhadioğlu, Ahmet. *Arap Edebiyatında Didaktik Şiir*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2013.
- Akçakoca, Yusuf. "Arapça'da Didaktik Şiir Üzerine Bir İnceleme "el-Lâmiyyetu'l-Ef'âl Örneği". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* VII/2 (2020), 1393-1416.
- 'Atik, Abdülaziz. *el-Edebü'l-Arabi fi'l-Endelüs*. Beyrut: Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, 1976.
- Câhız, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *Kitâbu'l-hayevân*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. 8 Cilt. Beyrut, 2. Basım, 1965.
- Çetin, Nihad M. "Arap (Yazı)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/276-309. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Dâbbî, Mufaddal b. Muhammed. *el-Mufaddaliyyat*. nşr. Ahmed Muhammed Şakir, Abdusselâm Muhammed Harun. Kahire: Dârü'l-Meârif, 6. Basım, ts.
- Dayf, Şevki. *Tarihü'l-edebî'l-Arabi : el-asrû'l-Abbasi el-evvel*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 8. Basım, ts.
- Demir, Esra. *Cahiliye Şairlerinden Amr b. Külsüm ve Muallakasındaki Başlıca Edebi Unsurlar*. Erzincan: Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Yüksek Lisans, 2023.
- Durmuş, İsmail. "Şiir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/144-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ebû Âkîl, Lebid b. Rebîa. *Divân Lebid b. Rebîa*. Beyrut: Dâr Sâdir, ts.
- Elmalı, Hüseyin. "Hassân b. Sâbit". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/399-402. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Elmalı, Hüseyin. "Kaside". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/562-564. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Erdem, İdris. "eş-Şi'ru't-Ta'limî ve Mulhatu'l-İ'râb Örneği". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/39 (2014), 221-250.
- Erdem, Sargon - Kılıç, Hulusi. "Abdullah b. Revâha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/129-130. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. "Abbas b. Mirdâs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/27. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Gulâm, Ali Cevâd - Ruşanfikir, Kubra. "eş-Şi'ru't-ta'limî hasâisuhû ve neş'etuhu fi'l-edebî'l-Arabi". *Mecelletü'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye* 14/2 (2007), 47-62.
- Güleç, İsmail. "İslam'da Şiir ve Şair Algısına Dair Kimi Tespitler". *Dinî Yayınlar Kongresi*, 259-274.
- Güven, Hana. *Abdullah b. Ali Suveydân'ın İbn Mâlik Elfiyesi Üzerine Yaptığı Şerh ve İbn Akil'in Elfiye Şerhi ile Karşılaştırılması*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Halbûnî, Halid. "eş-Şi'ru't-ta'limî (Bidayetühû, Tâtviruhû, Simâtuhû)". *Mecelletü Câmîatü Dimeşk* 22/4+3 (2006), 85-101.
- Heddâre, Muhammed Mustafa. *İtticahatü's-Şi'ri'l-Arabi fi'l-karni's-sani el-hicri*. Kahire: Dârü'l-Ulumi'l-Arabiyye, 1963.
- Hüseyin, Tâhâ. *Hadîs ü'l-erbiâ*: 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif, 1957.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddin Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Ömer Abdüsselâm Tedmurî. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 3. Basım, 1990.
- İbn Kuteybe Dineverî, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim. *eş-Şi'r ve's-suarâ*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-Hadis, 2002.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 2010.

İbn Reşîk Kayrevânî, Ebû Ali el-Hasen. *el-Umde fi smaatu's-şiiir ve nakd*. 2 Cilt. Beyrut, 1402.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-târih*. thk. Ömer Abdusselam. 1 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kitâbü'l-'Arabi, 1997.

Kandemir, M. Yaşar. "Kâ'b b. Mâlik". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/4-6. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kapar, Mehmet Ali. "Kus b. Sâide". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/460. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Kureşî, İbn Ebû'l-Hattâb Ebû Zeyd. *Cemheretü eşâri'l-Arab*. thk. Ali Muhammed Becâdi. Kahire: Nehdatü Mısır, 1981.

Matpan, Ebubekir. "Sadru'l-İslâm Dönemi Şiirlerinde Tevhit ve Hz. Peygamber Teması". *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4/2 (Aralık 2021), 251-263.

Mirdâs, Abbas b. *Divânü'l-Abbâs b. Mirdâs*. thk. Yahya Cübürî. Dimaşk: Müessesetü'r-Risale, 1991.

Râfiî, Mustafa Sadık. *Târîhu âdâbi'l-Arab*. Kahire: Hindawi, 2013.

Sarmış, İbrahim. "İslâm'ın Şiire Bakışı". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Nisan 1990), 133-163.

Sen, Ahmet. "A Didactic Poetry about Arûd: Yûsuf al-Nabhânî's Nazmu Evzânî"l-Buhûr fi Medhi'r-Rasûl = Aruza Dair Didaktik Bir Manzûme: Yusuf en-Nebhânî'nin Nazmu Evzânî'l-Buhûr fi Medhi'r-Rasûl'ü". *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/16 (2021), 680-691.

Sezgin, Fuad. *Tarihü't-türasi'l-Arabi [GAS]: ulumü'l-Kur'an ve'l-hadis*. çev. Mahmud Fehmi Hicâzî. 7 Cilt. Riyad: Câmîatü'l-İmâm Muhammed b. Suud el-İslâmiyye, 1411.

Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b İdris b Abbas. *Divan*. nşr. Na'im Zarzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1984.

Topuzoğlu, Tefvik Rüştü. "Recez". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 34/509-510. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.

Turan, Abdülbaki. "Elfiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/27-28. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Tuzcu, Kemal. "Klasik Arap Şiirinde Didaktik Şiirler". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 47/2 (2007), 147-171.

Tülücü, Süleyman. "Lebîd b. Rebîa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/121-122. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Yalar, Mehmet. "Cahiliye Şiirinin Tarihsel Gerçekliği Problemi". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* XVII/2 (2008), 95-120.

Yediylıdız, Fatih. *Arapça Öğretiminde Nazım geleneği ve İbn Mu'tî'nin Elfiyye'si*. Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Doktora Tezi, 2020.

Yener, Fetullah. *Hicri VII. Asra Kadar Arap Dilbilimcilerinde Mecaz ve Kinaye*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2018.

Zeydan, Corcî. *Târîhu âdâbi'l-lugati'l-Arabiyye*. Kahire: Hindawi, 2013.

Zeyyât, Ahmed Hasan. *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1993.